

DOI: <https://doi.org/10.32347/2077-3455.2025.73.155-173>

УДК 727.7

Товбич Валерій Васильович,
*доктор архітектури, професор,
завідувач кафедри інформаційних технологій в архітектурі
Київського національного університету будівництва і архітектури*
tovbych.vv@knuba.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-4794-4944>

Коротун Ірина Вадимівна,
*доктор архітектури,
завідувачка кафедри архітектури та збереження
об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*
i.korotun@chnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-6501-0902>

Попович Євгеній Марчелович,
*магістр архітектури,
асистент кафедри архітектури та збереження
об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*
ye.popovych@chnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-4014-2698>

ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІТЕКТУРИ ТА СТІНОПISY СИНАГОГИ ГРОЙСЕ ШІЛ У ЧЕРНІВЦЯХ

Анотація: У статті досліджується самобутнє явище єврейської архітектури Центральної та Східної Європи, України і міста Чернівці Гройсе шіл, зокрема – датування, етапи спорудження та добудов, її експлуатації, типологічні особливості. Здійснюється порівняльний аналіз архітектурно-планувальних і об'ємно-просторових рішень синагоги Гройсе шіл з подібними Великими синагогами Східної Європи.

Надається стислий опис стінопису, етапи та стислі результати його дослідження та фіксації у 2024 році. Наводяться сучасні технологічні методи отримання об'єктивних даних їх фізичного стану. Зокрема інтегральні методи фотограмметрії і сканування фіксації стінових розписів. А також стислий опис воркшопу з залученням студентів спеціальності «Архітектура та містобудування» Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Ключові слова: євреї; єврейська релігійна громада; Буковина; єврейська архітектурна спадщина; типологічні особливості; синагога; фресковий розпис; 3Д сканування; хмара точок; фотограмметрія; воркшоп.

Постановка проблеми. На в західних і центральних областях теперішньої території України в тому числі колишніх територіях Австро-Угорської монархії і Російської імперії (т.з. смуга осілості) частка єврейського населення в великих містах складала до 15%, а у містечках до 80%. На межі XIX і XX ст. чисельність єврейського населення на території Правобережної України становила 1 млн. 200 тис., або 12,8 % від усього населення і поступалася за чисельністю лише українцям, а у деяких містечках становило абсолютну більшість. Особливий слід єврейської культури спостерігається у таких містах, як Вінниця (район Єрусалимка), Одеса, Житомир, Умань, Златополь, Бердичів, Львів, Броди, Долина, Вижниця, Белз, Хотин, Чернівці тощо. Практично кожне місто і містечко на території Центральної і Західної України донесли до нашого часу у тій чи іншій формі матеріальні свідчення єврейського буття: топонімія, історичні ареали штетлів (єврейські райони, або містечка) з їх характерною забудовою, споруди громадського і житлового призначення і головні центри громадського і духовного життя єврейських громад – синагоги.

Разом із тим, слід відзначити, що міста не зберігають матеріальну спадщину, пов'язану з їх багатонаціональним минулим. Ці процеси підтримувалися і заохочувалися у різні історичні періоди, зокрема, у XX столітті у період голокосту та радянські часи. Так, звичайною справою було розміщення у церквах, костелах і синагогах клубів, кінотеатрів, складів тощо. Разом з тим справедливо буде зазначити, що ці процеси відбуваються не лише у нашій країні, але й в містах Центральної та Східної Європи.

Ознакою сучасності є історичний процес, коли спіраль процесу дезавуації єврейської культури в містах Центральної та Східної Європи, а також в нас, в Україні починає відкручуватися у зворотній бік. Разом з тим, питання щодо відродження єврейської архітектурної спадщини вирішується у складний спосіб через значне зменшення чисельності євреїв (менше 0,2% населення України). У цих умовах особливої цінності набувають зусилля, спрямовані на ідентифікацію вцілілих об'єктів, їх фіксацію і дослідження з метою подальшої консервації, збереження і відродження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Єврейська архітектура Західної України привернула увагу дослідників наприкінці XIX ст. Відомо, що над висвітленням її особливостей працювали Маєр Балабан, Рахель Вишніцер-Бернштейн, Димитрій Давидович, Шимон Зайчик, Адольф Шишко-Богущ, Елеонора Бергман та ін. З українських дослідників варто згадати Георгія

Лукомського, Федора Ернста, Петра Юрченка. Архітектор і науковець, Тит Геврик, що походить з України, відомий своїми розвідками на тему архітектури дерев'яних та мурованих синагог.

З набуттям незалежності України тема єврейської архітектури набула поширення. Дослідженням історії, архітектурно-типологічних особливостей об'єктів єврейської архітектури займаються відомі вітчизняні науковці – теоретики і практики архітектури: Юрій Бірюльов, Оксана Бойко, Богдан Гой, Тетяна Казанцева та інші. Слід відзначити праці дослідника Єврейського університету в Єрусалимі - Сергія Кравцова. Вони узагальнюють попередні дослідження історії єврейської архітектури України, Центральної та Східної Європи на територіях від Богемії до Буковини в Австро-Угорській імперії, від Волині до країн Балтії, а також Єрусалиму. Зокрема у роботі: «В тіні імперій: архітектура синагог східної та центральної Європи» (Веймар: Грюнберґ Ферлаг, 2018) він простежує зміни єврейської ідентичності і культури під впливом потужних імперій, що зникли у XX столітті, культурне пробудження Реформованого іудаїзму протягом XIX століття, а також підйом розбіжних єврейських культур у період, що передував Голокосту [1].

Слід згадати праці чернівецьких дослідників і науковців-істориків Олександра Безарова «Історія єврейського народу країн Східної Європи у новий час», Миколи Кушніра у співавторстві з Анною Ямчук і Євгеном Котляром - «Які ж гарні шатра твої, Якове – настінні розписи синагог Буковини» і Наталії Шевченко - «Чернівецька Атлантида», присвячені темі дослідження матеріальної спадщини єврейської культури на території Буковини і Чернівців. Велике значення для дослідження забудови Чернівців, зокрема її єврейської складової, мають праці історіографа Марії Никирси.

Разом з тим, феномен чернівецької єврейської архітектурної школи і єврейська архітектурна спадщина Чернівців ще очікують ґрунтовних досліджень. Повною мірою це стосується архітектурно-типологічних особливостей чернівецьких синагог.

За основу практичних досліджень, на яких акцентується увага другої частини цієї статті, прийняті наукові розвідки регіональних особливостей східноєвропейських традицій розписів синагог Євгена Котляра.

Метою публікації є аналіз архітектурно-планувальних особливостей та стінопису синагоги Гройсе шіл, а також поширення практичного досвіду застосування сучасного приладдя у роботах з фіксації стінопису.

Основна частина. Автори не можуть документально підтвердити проживання євреїв в Чернівцях до 1408 року. Хоча відомо, що іудеї – одні з перших мешканців міста Чернівці завжди складали потужну і впливову його частину.

На час переходу Буковини під владу монархії Габсбургів (1775) у краї налічувалося 526 єврейських сімей, які проживали у Чернівцях – 112 та передмісті - Садгорі (218 осіб), у містах Сучаві – 55, Вижниці – 60, Сереті – 15. Головні заняттями буковинських євреїв - торгівля та утримання шинків. Зустрічалися також єврейські ремісники [2].

У місцях компактного проживання створювалися єврейські громади - кагали. Їх внутрішня організація базувалася на традиційній релігійній основі. Кагали намагалися утримувати автономію у сферах судочинства, оподаткування, внутрішнього управління, відправлення релігійного культу, навчання та виховання дітей, допомоги хворим та бідним. На чолі громад стояли рабини та старости, які представляли інтереси євреїв також у зовнішніх стосунках. Кагали Чернівців і Сучави мали статус головних. Їм підпорядковувалися громади Вижниці, Садагури, Серета і Кімполунга. У 1727 році в Чернівцях зареєстроване загальне управління єврейським (іудейським) кагалом.

Головна вулиця старої частини Чернівців, носить назву Сінагогенгассе (вул. Синагоги). Названа вона так тому, що на ній розміщується громадський і політичний центр чернівецького кагалу – Велика синагога Гройсе шіл. Більшість чернівецьких євреїв проживало поблизу синагоги і торгових площ навколо неї. Це, так зване, Єврейське місто - найбільш густо населена частина Чернівців на 1774 р., коли Буковина перейшла під владу Австрії. Тут, на вулицях Верхня Єврейська і Нижня Єврейська, а також навколо Єврейської площі проживало близько 560 єврейських сімей. З 1776 по 1794 рік Чернівецька єврейська громада зростає в три рази [3].

Велика синагога будувалася за постановою високого Чернівецького цісарського суду, від 25 травня 1799 року. Суд розглянув звернення релігійної громади з проханням «...визнати ... право власності на земельну ділянку для спорудження на ній нової будівлі синагоги» [4, с.110].

За думкою деяких дослідників, Гройсе шіл зведена на місці першої в Чернівцях дерев'яної синагоги 1710 року [4, с.110]. Насправді, ділянка кам'яної Великої синагоги - Гройсе шіл, зведеної через 143 роки (1853) після дерев'яної, як показує аналіз історичних мап, знаходиться на значній відстані на північний схід від парцелії дерев'яної синагоги. Дерев'яна синагога згоріла у 1770 році. На межовому, або кадастровому плані інженера Пітцеллі (1787), її парцелія позначена номером 28 під назвою «Алтер юден шулле – синагога» [5, с.136-137], адже синагогу також називали школою. Тоді як ділянки, на яких згодом була збудована кам'яна синагога позначені номерами 26 та *ad 26*.

Будувалася синагога за рахунок коштів єврейської громади та добровільних пожертв заможних місцевих і чужоземних євреїв. У фондах Чернівецького обласного державного архіву збереглися документи, Галицького намісництва

(якому на той час підпорядковувалася Буковина), від 24 липня 1844 року. У них йдеться про рахунки Буковинської крайової каси, на яких зберігаються кошти з депозитів, внесених чужоземцями для споруди синагоги у Чернівцях. Також, у фонді Галицького намісництва зберігається звернення членів єврейської релігійної громади Якоба і Лазаря Розенцвайгів, Моріца Брунштейна, Бен'яміна Тітінгера, Єреміаса Балтінестера, Абрахама Рехтенберга, Майєра Вендера, Зарії Новак і Маркуса Феннера до Буковинської окружної управи з проханням уповноважити їх здійснювати розподіл місць у синагозі. А також надання їм права оцінювати та виготовляти документи на право власності на них, згідно з єврейським розпорядком 1789 року та розпорядження Галицького намісництва від 19 квітня 1782 року. Особливі зусилля для побудови доклали видатні діячі Чернівецької єврейської релігійної громади – Розенцвайг, Юстер та Шіфтерер. При цьому слід зазначити, що від часу прийняття постанови про будівництва до введення в експлуатацію минуло 54 роки.

Ділянка, виділена під будівництво, згідно архівних документів, має 17 клафтерів і 2 кроки по фронту вулиці. З огляду на те, що віденський клафтер еквівалентний 1,9 м, цей розмір складає біля 33 метрів. За наданими громадою планами, довжина споруди 14 клафтерів, або 26,6 метрів. Наведені значення відповідають реальним розмірам довгої сторони будівлі (рис. 1, 2).

У 1853 році будівництво Великої синагоги у Чернівцях завершилося. З того часу вона виконувала функцію духовного центру іудейської громади, а з плином часу зазнавала різних втрат. Була єдиною спорудою, що вціліла після пожежі у єврейському місті у 1865 році [4, с.110], декілька разів знаходилася під загрозою знищення, перебудови, втрати первісної функції, занедбання, численні перепланування.

Разом з розвитком міста у північному напрямі, виникали нові синагоги, зокрема молитовний будинок реформістів Темплъ. Його будівництво тривало з 1860 по 1872 рік. Велику синагогу відтоді почали називати також Алтер шіл (Стара синагога). У загальному, на початок XX ст., у місті нараховувалося біля 1000 синагог. Всі вони, окрім невеликих двох – по вул. Руській, 58 та Л. Кобилиці, 58 (Бейт Тфіла Бен'ямін), остаточно припинили свою діяльність за радянських часів, в період правління Микити Хрущова.

Крапку у релігійному житті Гройсе шіл, що тривало протягом 100 років, поставило рішення Виконавчого комітету Чернівецької обласної ради депутатів трудящих № 190/10 від 10 квітня 1959 року «О снятіі с реєстрації релігійного общества іудейського культа в г. Черновцах, ул. Барбюса, 31 (т.н. «большая» синагога)». Підставою для ліквідації релігійної громади став шаблонний надуманий привід про нібито систематичне порушення «совєтського» законодавства о релігійних культах. Цим самим рішенням, п.2, «...молітвенное

зданіє данного релігійного общества – синагогу, по ул. Барбюса, 32, передать Черновіцькому горсовету для іпользовання, после соответствующей перестройки под гродской кінотеатр» [10].

Зрозуміло, що особливості конструктивної структури споруди синагоги не дозволили її пристосування під кінотеатр. Але приміщення лишалося на балансі кінотехпрому і у подальшому використовувалося під майстерні.

З того часу споруда пристосовується під різноманітні виробничі потреби. У різні часи тут знаходяться, майстерні, різноманітні виробничі цехи з виготовлення меблів, вікон тощо. У частині приміщень навіть влаштували житлову квартиру. Що, звичайно, не сприяє збереженню автентики, планувальної цілісності та технічного стану будівлі.

Архітектурно-планувальні особливості. Довгою віссю синагога орієнтована на схід (мізрах). Відповідно, південний фасад – на вулицю Синагоги. Споруда синагоги Гройсе шіл значно значно виділяється габаритами з навколишніх житлових будинків, за винятком споруди колишнього Товариства «Сафа Іврія», вул. Синагоги, 6, яка виникла на початку ХХ ст. (рис. 9).

Планувальна структура Гройсе шіл належить до типологічної групи дев'ятидільних синагог. Ця планувальна схема виникла на теренах колишньої Речі Посполитої у першій половині ХVІ століття у синагогах ашкеназі. Сергій Кравцов, який називає Чернівецьку синагогу Гройсе шіл одним з «найцікавіших прикладів тогочасної архітектури», вважає, що вона побудована під виразним впливом архітектури Галичини [1], з чим важко не погодитися.

Авторами досліджено, що у ряді синагог, що за своїми планувальними рішеннями також належать до цієї типологічної групи: Велика синагога у Дубно перша половина ХVІ ст., Велика синагога у Острозі – ХV ст., Жовківська синагога - 1692-98 рр., Велика міська синагога у Львові 1320 (знищена) та синагога Золота Роза (Турей Ройзел) купця Ісаака Нахмановича 1582-1595 рр. також у Львові (знищена 1941-43), Велика синагога у Слонімі (1648), Велика синагога у Бродах (1742) - Чернівецька Велика синагога Гройсе шіл є однією з наймолодших. Це частково пояснює її певну стилістичну відмінність від ренесансного трактування фасадів наведеного переліку більш ранніх споруд. Інтерпретація рішень покрівлі і декоративного розпису головного молитовного залу чернівецької Гройсе шіл за архітектурним стилем скорше має барокові риси.

Габарити залу в рівні першого ярусу в чистоті – 15,4 x 14,10 м, висота- 10,8 м, площа - 212,6 м² [6]. Розміри молитовного залу в рівні другого ярусу 15,4x13,95 м.

На чисельних історичних мапах з 1859 по 1880 рік наводиться прямокутна планувальна конфігурація споруди. Розміри прямокутника 26,7 x 16,40 м.

За рахунок достатньо активного рельєфу, висота у від рівня поверхні землі до відмітки 0.000 у східній частині споруди складає 3 метри, тобто один поверх над землею. Він ізольований від верхніх поверхів і до нього ведуть окремі входи.

Декоративне облямування аркових вікон бічних фасадів, різних за розмірами, приводять прорізи вікон до гармонійного ритму і одночасно оптично збільшують її і без того потужний об'єм, особливо на фоні одно і двоповерхових прилеглих будинків. Перший і другий ряди вікон - аркові, усі вікна кожного ряду бічних фасадів мають однакові за формою і розмірами зовнішні ліпні облямування. Над 2 рядами аркових облямувань на спільній вертикальній осі віконних прорізів розміщується верхній ряд круглих вікон. Над ними - потужний карниз з класичними архітектурними обломами.

У цокольній частині споруди розміщалися ритуальні приміщення, у тому числі міква, за свідомством власників, її басейн, розмірами 1х1,5 м, зберігся і у даний час засипаний уламками будівельного сміття. Окремий вхід і сходи до приміщень мікви на західному фасаді.

Усі опорні конструктивні елементи: стіни, пілони, бочарні та вітрильні склепіння, віконні і дверні перемички у автентичній частині споруди виконані з червоної цегли. В просторі молитовного залу 4 опорні пілони, що разом із опірними стінами утворюють дев'ятичастний простір. Посередині залу, у центрі утвореного потужними опорними пілонами квадрату знаходиться біма (альмемор) шестикутної форми з 4 сходинками з двох боків (з півночі і півдня). Ззовні і всередині стіни потиньковані. На головному фасаді споруди, над центраальним прорізом входу збереглася вставка з пісковика з рештками орнаменту і надписом на івриті.

Мехіца, або конструкція, що відокремлює езрат нашим (жіночий простір на емпорах) від молитовного залу, виконана у вигляді капітальної стіни з арковим отвором у центрі.

Форма даху характерна для барокових споруд: чотирьохскатна, наметова з заломами. Цікаво, що майже ідентичний дах мала синагога Храмового товариства ізраїльтян Засан у Перемишлі [Synagoga Zasańska w Przemyślu 6], що зводилася у 1890–1892 роках, тобто на 40 років пізніше [14].

Починаючи з 1880 року, конфігурація контуру плану дещо ускладнюється. З 1888 року на мапах з західного боку зображується нова вхідна частина, розмірами 11х3,5м. Саме тут розміщаються сходи у цокольну частину, до мікви та ізольовані від них - на жіночу галерею, що розміщається на другому ярусі західної частини молитовного залу. Подібні трансформації характерні і для синагог інших європейських міст і почали відбуватися значно раніше. Як зазначає львівська дослідниця Оксана Бойко: «...на зламі XVII-XVIII ст. до західної стіни основного молитовного залу синагог (авт.) почали добудовувати

брилу, у якій розташовувалися пуліш (присінок) на першому ярусі та емпора на другому, куди переноситься жіноча молитовня, що з'єднується з чоловічим залом великими, зазвичай півциркульними прорізами» [7]. Саме у такий спосіб у Гройсе шілл виникає головний вхід з урочистим класичним портиком у 3 яруси, орієнтований у двір.

Цікаво, що подібна реконструкція відбулася також у Великій синагозі Львова у 1910 році. Збереглися креслення планів реконструкції сходів. Автори проєкту реконструкції Великої синагоги Львова – архітектори Альфред Захаревич, син Юліана Захаревича – архітектора Чернівецького Темплю і засновника Львівської архітектурної школи, і Юзеф Сосновський. За цим проєктом було реконструйовано приміщення сходів, що також розміщалися на головному фасаді, а над ними влаштували новий дах. Зазначені креслення планів прибудованих сходів львівської Великої синагоги практично відповідають кресленням прибудованих сходів чернівецької Великої синагоги (рис. 1-4).

Щодо Чернівецької Великої синагоги, слід зазначити, що *пуліш* розроблений як класичний ордер, має три яруси і увінчаний трикутним фронтоном. На історичній світлі (рис. 3, 4) видно, що прибудований портик головного фасаду декорований лізенами з рустами (з часом оздоблення рустами втрачено). Над сходами влаштований трикутний фронтон.

Ймовірно, верхня частина портика з трикутним фронтоном була змінена внаслідок реконструкції 20 рр. XX ст. Форма вікон і тектонічні маси портика характерні для пізнього періоду єврейської архітектури Чернівців. Два верхні яруси утворюють великі аркові вікна, що забезпечували природне освітлення сходів. Разом з тим, їх ширина значно більше первісних вікон основної частини, відповідно, значно зменшена маса стіни. Ці сміливі конструктивні рішення говорять про вдосконалення майстерності будівельників.

Ймовірно, як впливає з мап міста, остаточно формування конфігурації споруди відбувалося у 20х роках XX століття, коли були додані допоміжні приміщення Бет Гамідрашів - великого і малого залів, площею відповідно 100 і 43 м² з боку дворового фасаду (рис. 1, рис. 3).

Як зазначалося, приміщення Гройсе шілл зазнали чисельних перепланувань: зводилися нові цегляні перегородки, закладалися віконні і дверні прорізи. У подальшому, визначити первісне розташування віконних і дверних прорізів допоможуть комплексні дослідження, у тому числі методами, що називаються «руйнівними»: часткове зняття штукатурного шару для відкриття кладки у місцях ймовірних швів у перев'язці цеглин кладки на місці закладених прорізів. У якості аналітичного матеріалу для визначення ймовірних місць прорізів, доцільно використати креслення планів втраченої Великої синагоги Львова. З огляду на те, що попереднє порівняння доводить їх тотожність. Наразі подібні

дослідження споруди ускладнюються тим, що вона передана у приватну власність.

У 1987 році рішенням Виконавчого комітету Чернівецької обласної ради депутатів трудящих № 30 від 18 лютого 1987 року споруда Великої синагоги оголошена пам'яткою архітектури місцевого значення. Наказом МКМС від 18.02.2020 № 851, споруда занесена у Державний реєстр нерухомих пам'яток України (Реєстр пам'яток місцевого значення): Синагога ХІХ ст. вул. Синагоги, 31, пам'ятка архітектури, охоронний номер 2523-Чв.

Уявлення про тип оздоблення інтер'єрів молитовного залу можна скласти з світлин, що зберігаються у приватних колекціях. Зокрема, наведені у матеріалах цієї статті світлини історіографа міста Чернівці – Едварда Туркевича. Також фрагменти автентичного розпису відкрилися після пожежі у молитовному залі. Під час пожежі, обпалилася олійна фарба, якою було зафарбоване склепіння (рис. 8). На відкритих ділянках стін відкрився декор і яскрава колористика історичного стінопису, з домінуванням густих зелених та теракотових кольорів на спокійному фоні кольору слонячої кістки.

Отже, як показує дослідження світлин, стіни і склепіння чоловічого молитовного залу були вкриті розписами у бароковому дусі. Поле стіни під віконними арками розділене на дві яруси. Нижній, у якому розташовані дверні прорізи, імітує природній камінь. Над ним розташований декоративний розпис: квіти і фрукти у вазонах, і медальйони, всередині яких розташовані картини – скоріше за все - ілюстрації Танаха, з підписами на івриті (рис. 7). Аарон Кодеш, розташований на східній стіні молитовного залу, має пишне декоративне оздоблення. Також принагідно слід зазначити, що ваза для фруктів, так само як оливкове дерево – символ племені Ашера (Асіра), восьмого сина Якова.

Але слід зазначити, що частина фрескового розпису Гройсе шіл, що розташована в малому залі 1 поверху, має виняткову художню цінність. Стінопис слугує своєрідним фризом між стінами і склепінням. Першим з сучасних дослідників увагу наукової спільноти до цих фресок привернув Євген Котляр. Насправді, ті з них, що дійшли до нашого часу, заслуговують окремої уваги.

Стінопис малої зали виконаний у різний час. Авторство первісного шару декору не ідентифіковане. Він має насичений цинобровий (кіноварний) фон, що використовувався для розписів стін ще у Давньому Римі. Один з найкращих вцілілих сюжетів - зображення скрипки і смичка, що лежить під нею, як ознака що вона замовкла, не звучить. Можливо припустити, що це алегоричне зображення коханої, але втраченої дружини. Навколо скрипки лежать опалі листя і зрізані грона винограду, як символ втраченого назавжди зв'язку з виноградною лозою - життям. Також, виходячи з того, що єврейський народ асоціює себе з виноградником, що насадила Божа десниця, можливо припустити,

що в більш широкому розумінні це символ гіркої долі розсіяного народу Ізраїлю, що втратив власну рідну мову.

Більш пізній шар, належить пензлю місцевого художника Ісака Айзиковича (Isak Eisikowicz) [8]. Його помешкання і майстерня знаходяться також на вулиці Синагоги, будинок 15, у австрійський час – вул. Вільсона, 21.

Фрески Айзиковича розділені на окремі картини, приблизно однакової площі. Тематика вцілілих фресок присвячена, зокрема, зображенням окремих колін Ізраїля які, згідно з Торою, ведуть свій родовід від патріарха Якова. 4 символи колін розташовані один навпроти одного на протилежних стінах. Олень, або аяла – символ плем'я Нефталіма: «Нафталі мов дикий олень, що має прекрасних оленят» (рис. 12). Навпроти оленя розташована фреска з зображенням тигра. Лев - плем'я Юди. Над левом надпис на івриті: «будь сильний як лев»[8, ст.51]. У Книзі Буття Яків так звертається до сина: «Юдо, брати твої славимуть тебе. Ти переможеш своїх ворогів. Сини батька твого вклоняться тобі. Юда немов те левеня. Сину мій, ти стоїш на здобичі своїй. Як лев припав він до землі, лежить. Хто наважиться його потурбувати? Скіпетр не зникне з руки його, ані знак влади не зникне з-під ніг його, аж доки не прийде Цар, і народи коритимуться йому... Очі його червоніші від вина, а зуби біліше від молока» [15] Через те, що з коліна вийшло багато царів, зокрема цар Давид, деколи для символічного його зображення використовується корона, іноді у поєднанні з лютнею та кіфарою, також для ознаки цього племені могла бути використана скрипка. На протилежній стіні, навпроти лева зображений орел, як – метафора сентенції, що Господь захищає свій народ, як птаха своїх пташенят.

Зображення звірів і музичних інструментів чергується з пейзажами теми Ерец Ізраїль. Вражає графічна точність, з якою художник відтворює види Єрусалиму: квартал Храму Гробу Господнього і Стіни Плачу. А також гробниці Рахіль, матері Йосипа та Веніямина – праотців двох з 12 племен. народу ізраїльського. Підпис під цією фрескою також зроблений на івриті. Це згадка про сучасницю художника, «...невідому жінку – Фейгу Рахіль, доньку Єруха Фішеля [8]». З поетичним натуралізмом і тонкою виразністю зображені звіри: олень, лев та музичні інструменти. Лютня, скрипка з смичком на струнах, що ніби рухається і примушує скрипку співати і нарешті - флейта з нотним листом і лавровою гілкою. Під цією фрескою художник лишив свій автограф (рис.19). Всі сюжети об'єднує м'яка оливкова гама фону. Кожна картина містить каліграфічний підпис на івриті.

На зображеннях скрипок – первісного і пізнього шарів майстерно передані об'єми інструментів, але не показані тіні на площині. Це створює тонкий емоцій натяк, що вони невагомі і плинуть простором. Що відповідає уяві щодо

сакрального значення музичних інструментів: музика, це райська мова, спілкування душі з Богом.

Художня стилістика письма І. Айзиковича подібна до первісних зображень невідомого художника. Тут можливі припущення, що у кагалі існувала своя художня школа, або художники належали до однієї родини, або Айзікович захопився художньою манерою попередника і намагався їй відповідати.

Слід зазначити, що стан вцілілих розписів з плином часу погіршується. Приходиться констатувати, що реальних умов для їх відновлення поки що не існує. Тому на сьогодні єдиний можливий засіб збереження цього художнього дива для нащадків – це його фіксація, проведення попередніх реставраційних досліджень, консервація, розробка і затвердження методики і подальше проведення реставраційних робіт.

Наприкінці 2024 року на території Чернівецької області реалізований проєкт «Цифрове документування вцілілих фрагментів стінопису, а також самих будівель діючої та колишніх синагог на території історичної області Буковина як прикладу для застосування отриманого досвіду на інших об'єктах єврейської спадщини України». Проєкт фінансується: Netzwerk Kulturgutschutz Ukraine/Ukraine Art Aid Center (Мережа збереження культурного надбання України/Центр порятунку мистецтва України), Федеративна Республіка Німеччина.

Бенефіціар проєкту - Чернівецький музей історії та культури євреїв Буковини. Виконавець робіт: ТОВ «Скайрон», м. Львів. Терміни реалізації проєкту: 01.09-31.12.2024 р. В рамках науково-практичної співпраці між Чернівецьким національним університетом імені Юрія Федьковича і Чернівецьким музеєм історії та культури євреїв Буковини з 21.10.2024 по 25.10.2025 відбувся тижневий воркшоп, до якого були залучені співробітники кафедри архітектури та збереження об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та студенти спеціальності 191 «Архітектура та містобудування» освітніх рівнів бакалавр і магістр.

Цілі воркшопу - фіксація вцілілих фрагментів стінових розписів в Синагогах м. Чернівці; набуття студентами практичних вмінь і навичок у використанні обладнання лазерного 3Д сканування; набуття досвіду практичного застосування методу фотограмметрії на реальних об'єктах; набуття практичних навичок в отриманні даних - хмари точок (Point Cloud) з фотографій та даних лазерного сканування, аналізі та обробки результатів сканування, їх інтеграції в BIM програмах.

Протягом тижня, за допомогою директора Чернівецького музею історії та культури євреїв Буковини – Микорли Кушніра, студенти знайомились із архітектурно-планувальними та об'ємно-просторовими особливостями

проектування культових споруд – синагог Гроссшил та Бейт Тфіла Біньямін. Також дослідили стінні розписи синагог, типові для стінопису синагог сюжетні мотиви. Ознайомилися з методом фотограмметрії, за допомогою ординарних приладів - звичайних фотокамер смартфонів, провели натурні зйомки. А також отримали теоретичні знання щодо здійснення лазерного сканування за допомогою систем світлової ідентифікації, виявлення та визначення дальності - LiDAR (Light Identification, Detection and Ranging). Зокрема у таких сферах, як вимірювання стану будівель, архітектура та вимір фасадів, археологія та культурна спадщина, інформаційне моделювання будівель (BIM) тощо.

Здійснили роботи з лазерного сканування інтер'єрів синагог Гроссшил та Бейт Тфіла Біньямін. Роботи виконувалися з застосуванням передової системи 3D-лазерного сканування Riegl vz-400i. Системою, що обладнана інноваційною технологією налаштування процесів сканування та виводом даних до комп'ютерної мережі. Технічні характеристики системи: швидкість сканування: до 500 000 пікселів/сек; частота повторення лазерних імпульсів: до 1,2 МГц; радіус: 0,5-800 м, точність 5 мм; поле зору (горизонтальне/вертикальне): 360° / 100°; клас лазера - 1; робоча температура: від -20° С до +40° С; загальна вага: 9,7 кг; розміри: 308x206x206 мм (ВхГхШ): карбоновий штатив; зовнішня батарея; час сканування на одному елементі живлення: 4.5 годин. Формати експорту зображення з камери: JPEG, TIFF, RAW. Операційні системи: Windows, iOS, Android, Linux; лазерний центр.

Студенти ознайомились з програмним забезпеченням Reality Capture для створення та обробки Хмари точок об'єкту сканування, самостійно здійснили відповідні процеси.

Висновок. Втрата матеріального свідчення присутності єврейського народу на теренах міст і містечок України призводить до розриву історичної цілісності культурного контенту різних народів, що призводить до взаємного збідніння їх культур.

З огляду на унікальність синагог Буковини, українські науковці наполягали на їх всебічному вивченні та збереженні. Перший етап цього процесу – ідентифікація об'єктів відбувся: значна частина вцілілих чернівецьких синагог досліджені і включені в державний Реєстр, як пам'ятки архітектури місцевого значення. Наступний етапи цього складного процесу – фіксація, здійснюється у теперішній час, за дієвою допомогою міжнародної культурної спільноти.

Лишається сподіватися, що виготовлення проєктної документації, і проведення реставрації синагог Гроссшил і Бейт Тфіла Біньямін відбудеться на тих етапах, коли ще буде лишатися можливість спасти автентичний стінопис інтер'єрів.

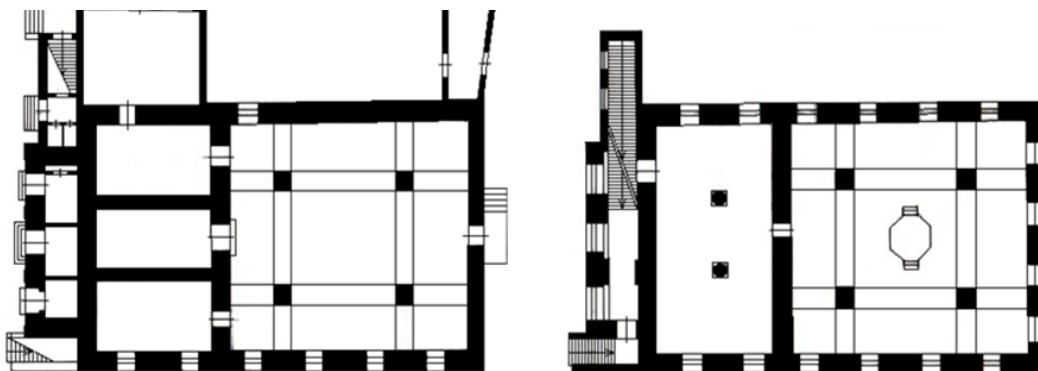


Рис. 1, 2. Плани цокольного та 1 поверхів, креслення д.а. І. Коротун

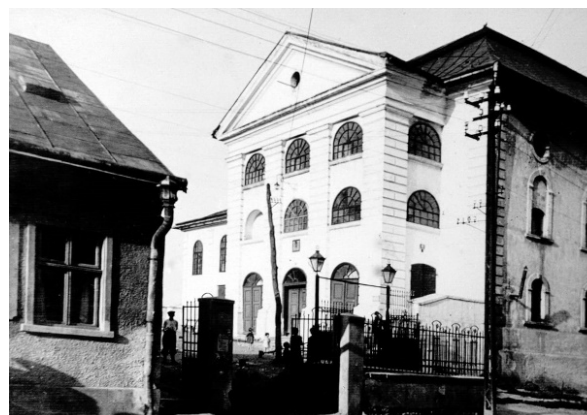


Рис. 3,4. Загальний вигляд синагоги після прибудов початку XX ст. [9]



Рис. 5, 6. Велика синагога, Барбюса, 31. Фото І.Коротун, 2008, 2025.



Рис. 7. Інтер'єр зали, фото поч. XX ст. [9]



Рис.8. Фрагмент стіни після пожежі.
Фото ст. Д. Дружиніної, 2024

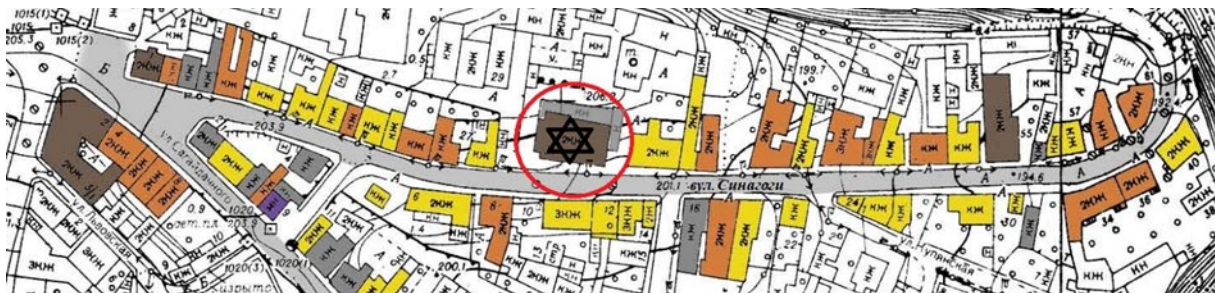


Рис. 9. Комплексне дослідження історичної забудови вулиці Синагоги, з ідентифікацією категорії цінності будівель, виконані студентами під кер. д.а. І.Коротун (2012)



Рис. 10. Приміщення Нижньої зали [13]



Рис. 11. Фрагмент стінопису [13]



Рис.12. Фрагмент стінопису – олень [13].



Рис. 13. Фрагмент стінопису – лев [13]



Рис. 14, 15. Гроссшил. Фрагменти інтер'єру [13].

Список літератури

1. В тіні імперій [Електронний ресурс]. Центр міської історії. URL: <https://www.lvivcenter.org/discussions/in-the-shadow-of-empires-2/> (дата звернення: 10.10.2024).
2. Добржанський О.В., Масіян Н.Б., Никирса М.Д. Нації та народності Буковини у фондах Державного архіву Чернівецької області (1775-1940). Чернівці, 2003. 172 с.
3. Безаров О. Історія єврейського народу країн Східної Європи у Новий час: навчальний посібник. Чернівці, Рута, 2023. 285 с.
4. Никирса М. Чернівці. Документальні нариси з історії вулиць і площ. Чернівці. Золоті литаври, 2008. 450 с.
5. Кайндль Р. Ф. Історія Чернівців від найдавніших часів до сьогодення. Ювілейне видання до шістдесятих роковин правління Його Величності Цісаря Франца Йосифа I і на пам'ять про першу писемну згадку про Чернівці 500 років тому. Чернівці. Видавництво Зелена Буковина. 2005. 330с.
6. Чернівецьке обласне бюро технічної інвентаризації (ОБТІ). Інвентарна справа від 1980 року № 224.
7. Бойко О. Синагога як невід'ємний урбаністичний елемент містечка [Електронний ресурс]. І. 2007. Число 48. URL: <https://www.ji.lviv.ua/n48texts/bojko1.htm> (дата звернення: 10.10.2024).
8. Кушнір М., Котляр С., Ямчук А. Які ж гарні шатра твої, Якове...Настінні розпис синагог Буковини. Каталог виставки. Чернівці – Київ: Чернівецький музей історії та культури євреїв Буковини; Дух і літера. 2016. 172 с.
9. Особистий архів Е.Туркевича, Чернівці. Використовується з дозволу власника.
10. Чернівецький обласний державний архів (ЧОДА). Ф. Р-623 сч, оп. 1с, Од. зб. 34.
11. Державний реєстр нерухомих пам'яток України. Реєстр пам'яток місцевого значення. Чернівецька область станом на 15.04.2024 [Електронний ресурс]. Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. URL: https://mcsc.gov.ua/wp-content/uploads/2024/04/cherniveczka_obl.-stanom-na-15.04.24.pdf (дата звернення: 10.10.2024).
12. Велика міська синагога [Електронний ресурс] // Вікіпедія. 2025. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Велика_міська_синагога (дата звернення: 10.05.2025).
13. Кириченко С. Чернівецький музей історії та культури євреїв Буковини (Фотографія). 2016 р. Використовується з дозволу власника.

14. Synagoga Zasańska w Przemyślu. [Електронний ресурс] // Вікіпедія. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Synagoga_Zasańska_w_Przemyślu (дата звернення: 10.05.2025).
15. Буття 49:1-32. [Електронний ресурс] // Holy Bible, YouVersion. URL: <https://www.bible.com/uk/bible/204/GEN.49.1-32.UMT> (дата звернення: 10.10.2024).
16. Для синагоги у Чернівцях шукають рабина. [Електронний ресурс] // ACC Media Agency. 16.09.2018. URL: <https://acc.cv.ua/news/chernivtsi/dlya-sinagogi-u-chernivcyah-shukayut-ravina-35154> (дата звернення: 28.12.2024).
17. Романовська Т. Символи дванадцяти колін Ізраїлю у декоративному просторі корони Тори із синагоги Златополя (з колекції Музею історичних коштовностей України). Історія релігій в Україні. 2013. Вип. 23-2. С. 404–413. URL: <https://religio.org.ua/index.php/religio/article/view/870>
18. Хаймович Б. Справа рук наших для прославлення. Розписи синагоги Бейт Тфіла Беньямін у Чернівцях: образотворча мова єврейського майстра. К.: Дух і Літера. 2008. 200 с.
19. Коротун І., Фодчук І. Етнорелігійна архітектура Чернівців: генеза і функціональність. II International Scientific and Practical Conference «Ricerche scientifiche e metodi della loro realizzazione: esperienza mondiale e realtà domestiche». Collection of Scientific Papers ЛОГОС. Відень, 26.11.2021. Т. 2. С. 112–121. DOI: <https://doi.org/10.36074/logos-26.11.2021.v2.35>
20. Котляр Є. Розписи синагог на Буковині: регіональні особливості східноєвропейської традиції. Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії. 2011. Вип. 11. С. 139–145. URL: <https://um.etnolog.org.ua/zmist/2011/139.pdf>
21. Бірюльов Ю. Єврейська архітектурна спадщина Львова: монографія. Львів: Видавництво Старого Лева, 2022. 632 с. ISBN 978-966-448-014-4.

References

1. Center for Urban History. (2019, May 23). In the shadow of empires. Retrieved October 10, 2024, from <https://www.lvivcenter.org/discussions/in-the-shadow-of-empires-2/> [in Ukrainian].
2. Dobrzahnskyi, O. V., Masiyan, N. B., & Nykyrsa, M. D. (2003). Nations and nationalities of Bukovina in the collections of the State Archives of the Chernivtsi region (1775–1940). Chernivtsi. 172 p. [in Ukrainian].
3. Bezarov, O. (2023). History of the Jewish people of Eastern European countries in modern times: A textbook. Chernivtsi: Ruta. 285 p. [in Ukrainian].

4. Nykyrsa, M. (2008). Chernivtsi. Documentary essays on the history of streets and squares. Chernivtsi: Zoloti Lytavry. 450 p. [in Ukrainian].
5. Kayndl, R. F. (2005). History of Chernivtsi from ancient times to the present day. Jubilee edition for the sixtieth anniversary of the reign of His Majesty Emperor Franz Joseph I and in memory of the first written mention of Chernivtsi 500 years ago. Chernivtsi: Zelena Bukovyna. 330 p. [in Ukrainian].
6. Chernivtsi Regional Bureau of Technical Inventory (RBTI). (1980). Inventory file No. 224. [in Ukrainian].
7. Boiko, O. (2007). Synagogue as an integral urban element of the town. *І*, (48). Retrieved October 10, 2024, from <https://www.ji.lviv.ua/n48texts/bojko1.htm> [in Ukrainian].
8. Kushnir, M., Kotlyar, Ye., Yamchuk, A. (2016). How lovely are your tents, O Jacob... Wall paintings of synagogues of Bukovina. Exhibition catalogue. Chernivtsi–Kyiv: Chernivtsi Museum of the History and Culture of Bukovinian Jews; Duch i Litera. 172 p. [in Ukrainian].
9. Turkevych, E. (n.d.). Personal archive. Chernivtsi. Used with the permission of the owner.
10. Chernivtsi Regional State Archive (CHRSA). (n.d.). Fond R-623sch, inventory 1s, file 34. [in Ukrainian].
11. Ministry of Culture and Strategic Communications of Ukraine. (2024). State Register of Immovable Monuments of Ukraine. Register of Monuments of Local Significance: Chernivtsi Oblast as of 15 April 2024 [PDF file]. Retrieved October 10, 2024, from https://mcsc.gov.ua/wp-content/uploads/2024/04/cherniveczka_obl.-stanom-na-15.04.24.pdf [in Ukrainian].
12. Wikipedia. (2025). Great City Synagogue. In Wikipedia. Retrieved May 10, 2025, from https://uk.wikipedia.org/wiki/Велика_міська_синагога [in Ukrainian].
13. Kyrychenko, S. (2016). Chernivtsi Museum of the History and Culture of Bukovinian Jews (Photograph). Used with permission of the owner.
14. Wikipedia. (2025). Synagoga Zasańska w Przemyślu. In Wikipedia. Retrieved May 10, 2025, from https://pl.wikipedia.org/wiki/Synagoga_Zasańska_w_Przemyślu [in Polish].
15. YouVersion. (n.d.). Genesis 49:1-32 (UMT). Bible.com. Retrieved October 10, 2024, from <https://www.bible.com/uk/bible/204/GEN.49.1-32.UMT> [in Ukrainian].
16. ACC Media Agency. (2018, September 16). For the synagogue in Chernivtsi, a rabbi is being sought. Retrieved December 28, 2024, from <https://acc.cv.ua/news/chernivtsi/dlya-sinagogi-u-chernivcyah-shukayut-ravina-35154> [in Ukrainian].
17. Romanovska, T. (2013). The symbols of the twelve tribes of Israel in the decorative space of the Torah crown from the Zlatopol synagogue (from the collection

of the Museum of Historical Treasures of Ukraine). History of Religions in Ukraine, 23(2), 404–413. <https://religio.org.ua/index.php/religio/article/view/870> [in Ukrainian].

18. Khaymovych, B. (2008). The work of our hands for glorification. Paintings of the Beit Tfila Binyamin synagogue in Chernivtsi: The visual language of the Jewish master. Kyiv: Dukh i Litera. 200 p. [in Ukrainian].

19. Korotun, I., Fodchuk, I. (2021). Ethno-religious architecture of Chernivtsi: Genesis and functionality. In II International Scientific and Practical Conference «Ricerche scientifiche e metodi della loro realizzazione: esperienza mondiale e realtà domestiche». Collection of Scientific Papers LOGOS, 2, 112–121. <https://doi.org/10.36074/logos-26.11.2021.v2.35> [in Ukrainian].

20. Kotlyar, Y. (2011). Synagogue paintings in Bukovina: Regional features of the Eastern European tradition. Ukrainian Art Studies: Materials, Research, Reviews, (11), 139–145. <https://um.etnolog.org.ua/zmist/2011/139.pdf> [in Ukrainian].

21. Biriulov, Y. (2022). Jewish architectural heritage of Lviv: Monograph. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. 632 p. ISBN 978-966-448-014-4 [in Ukrainian].

Abstract

Valerij Tovbych, Doctor of Architecture, professor, Head of the Department of Information technologies in architecture, Kyiv National University of Construction and Architecture.

Iryna Korotun, Doctor of Architecture, professor (Architecture), Head of the Department of Architecture and Preservation of UNESCO World Heritage Sites, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

Yevhenii Popovych, master of architecture, assistant of department of architecture and preservation of UNESCO World Heritage sites, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

An architectural and artistic study of the Groise shil synagogue in Chernivtsi

The article explores the historical, architectural, and cultural significance of the Great Synagogue (Groise Shil) in Chernivtsi, constructed by decree of the Imperial Court on May 25, 1799, and completed in 1853. Contrary to earlier assumptions, it was not built on the site of the first wooden synagogue from 1710, which had burned down in 1770. Based on cadastral maps, the stone synagogue was erected on a different plot. Funded by local and foreign Jewish donors, construction faced multiple delays, spanning over five decades.

Archival documents reveal active involvement of prominent community members like the Rosenzweig, Juster, and Shifter families, who advocated for the synagogue's completion and organization. Architecturally, the synagogue belongs to the typological

group of nine-bay synagogues, a style that emerged in Ashkenazi communities of the Polish–Lithuanian Commonwealth during the 16th century. Its massive structure, oriented eastward, stands out from surrounding buildings and shows stylistic features influenced by Galician baroque architecture.

With a prayer hall measuring 15.4×14.1 m and a height of 10.8 m, the synagogue includes a women's gallery (ezrat nashim), bima, mikveh, and decorative elements such as arched windows and a three-tiered classical portico. In 1959, Soviet authorities dissolved the religious community, repurposing the building for industrial use. Despite numerous alterations, the synagogue remains a unique and important architectural monument, reflecting both the spiritual life and urban development of Jewish Chernivtsi in the 18th–20th centuries.

Keywords: Jews; Jewish religious community; Bukovina; Jewish architectural heritage; typological features; synagogue; fresco; 3D scanning; point cloud; photogrammetry; workshop.